

2022

**SETATEMENTE SA LEANO LA BAJETE SA
NAKO E BOHARENG**

Enoch Godongwana

Letona la tsa Ditjhelete

PUO

26 Mphalane 2022

Sepikara se Hlomphehang;

Kgabane, Mopresidente Cyril Ramaphosa;

Kgabane, Motlatsaporesidente David Mabuza; Basebetsimmoho

Kabineteng;

Ditho tsa Makgotla a Phethahatso a Ditjhelete; Ditho tse Hlomphehang;

Mmusisi wa Banka ya Risefe ya Afrika Borwa;

Khomishenara ya Ditshebeletso tsa Lekgetho tsa Afrika Borwa; Maafrika Borwa a

Heso:

Ke ikutlwa ke hlompheha ho teka ditokomane tse na tse latelang ka pela Ntlo ena:

- Setshwantsho sa Molao sa Tokiso ya Karolo ya Lekgetho sa 2022;
- Setshwantsho sa Molao sa Ditokiso tsa Kabo sa 2022;
- Setshwantsho sa Molao se Ikgethang sa Kabo;
- Setshwantsho sa Molao sa Dikgahla le Ditjhelete le Tokiso ya Melao ya Lekeno sa 2022;
- Setshwantsho sa Molao sa Tokiso ya Melao ya Lekgetho sa 2022;
- Setshwantsho sa Molao sa Tokiso ya Melao ya Tsamaiso ya Lekgetho sa 2022;
- Moralo o Boeletsang wa Ditjhelete;
- Ditekanyetso tse Lokisitsweng tsa Ditjeo tsa Naha; le
- Setatements sa Leano la Bajete sa Nako e Bohareng.

SELELEKELA

Sepikara, maikemisetso a mawa a mmuso ona ke ho fokotsa bofuma, ho sa lekane le tlhokeho ya mesebetsi, ho tsitlallela bophelo bo betere bakeng sa bohle.

E ne e le Mopresidente wa mehleng Nelson Mandela ya ileng a re hopotsa hore, "Demokerasi e tla ba le thabo e nyane feela, kannete, e tla feta ka pele haeba re hloleha ho rarolla mathata a rona a setjhaba le moruo ka hara moruo o atoloswang le o holang."

Moruo wa Afrika Borwa o sebeditse ka monyebe nakong ya dilemo tse ngata.

Dithibelo tsa moralo tse mmalwa tsa nako e telele di tswela pele ho thibela kgolo.

Tsena di kenyelletsa:

- phepelo ya motlakase e sa tshepahaleng,
- maemakepe a turang ebile a hloka bokgoni le marangrang a diporo,
- ditlolo tsa molao le bobodu
- mothamo o fokolang wa mmuso, le
- maemo a phahameng a tsepamiso ya mebaraka le ditshitiso tsa ho kena tse hatellang ho hlahellang ka mahetla le kgolo ya dikgwebo tse nyane.

Diphephetso tsena di fokotsa boikitlaetso ba rona ba ho theha mesebetsi, e leng se bakang maemo a phahameng a bofuma le ho sa lekane.

Diphephetso tsa rona tsa meralo di mpefaditswe ke tse ntjha, ho kenyelletsa ho fokotseha ha moruo wa lefatshe ka bophara, ditheko tse phahameng tsa matla le dijo; le tshenyo e bakilweng ke dikoduwa tsa tlhaho tse jwalo ka merwallo ya moraorao.

Setatemente sa Leano la Bajete sa Nako e Bohareng sa 2022 se ikemiseditse ho rarolla ditlhoko tsa Maafrika Borwa le ho sireletsa botsitso le katleho ya rona ya kamoso.

Se nehelana bakeng sa ditokiso tsa ho sebedisa tjhelete e le ho tswela pele ho aha botjha maphelo le moralotho ka mora tshenyo e sithabetsang ya merwallo pejana selemong sena.

Se kgutlisetsa matla a ditjhelete le ho aha botjha sebaka sa ditjhelete, le ha kwana ho na le maemo a moruo a seng matle.

Se ntlafatsa boleng ba ditshebeletso tsa setjhaba tse jwalo ka Thuto le Bophelo bo Botle.

Se boetse e potlakisa polokeho le tshireletso ya batho mme e tsetela kgolong ya bokamoso ka ho eketsa ditjhelete bakeng sa moralotheo wa bohlokwa.

PONO YA TSA MORUO

Sepikara, e re ha jwale ke shebane le pono ya tsa moruo.

Bongata ba dikotsi tseo re di hlalositse Puong ya Bajete ya Hlakola 2022 di etsahetse.

Lefatshe ka bophara, sena se kenyelletsa: infleishene e nyolohang, ho tiisa maemo a ditjhelete le sephetho se tswelang sa COVID-19, ho kenyelletsa thibelo e thata ya metsamao mane Tjhaena le sekgahla sa yona tlhokehong ya lefatshe ka bophara le diketane tsa phepele. Tsena di ile tsa mpefatswa ke ho qhoma ha ntwana ya Rashea-Yukreine.

Ka lebaka la sena, ho leptjwa ha kgolo ya lefatshe ka bophara ke IMF bakeng sa 2022 ho nyehliseditse ho tloha ho phesente tse 4.4 ho isa ho phesente tse 3.2, le tekanyetso ya 2023 ho tloha ho phesente tse 3.8 ho isa ho phesente tse 2.7.

Sena se bolela hore tikoloho ya lefatshe ka bophara e tla tshehetsa kgolo ya rona ka monyebe ho feta ka moo re neng re lebelletse ka teng ka nako ya bajete.

Pono ena e na le dikotsi tse ngata, haholoholo kgolo e fokotsehang ya lefatshe ka bophara le infleishene e hodimo haeba ntwana ya Rashea-Yukreine e mpefala.

Ho boetse ho na le kgonahalo ya ho aba ka ho lekanyetsa matla mane Yuropa ho tlang ho ba le sekgahla ho ditheko le sephetho sa matla lefatshe ka bophara.

Ho fokotseha ho tswelletseng pele kgolong ya moruo wa Tjhaena ho ka fokotsa tlhokeho ya lefatshe ka bophara le ho eketsa kgatello ho diketane tsa phepele tsa lefatshe ka bophara, ha kwana leano le tjhelete le ka fokotsa sephetho sa lefatshe ka bophara le ho feta.

Tsena ke dikotsi tse kgolo tikolohong ya lefatshe ka bophara.

Boemong bona, meruo e menyane e bulehileng e jwalo ka wa rona e lokela ho hlokomela haholoholo le ho ba le dintho tse tiileng tse tlang ho sireletsa mabapi le tsa ditjhelete e le ho re be mmoho maemong a thata ao re tlang ho tobana le ona.

Ka hare ho naha, lebelo le matla la tsosoloso ya moruo maqalong a 2022 le ile ya kgeloswa ke merwallo dikarolong tse fapaneng tsa naha, haholoholo Kwazulu-Natala le Kapa Botjhabela; boipilaetso makaleng a bohlokwa haholo, le ho kgaoha ho atileng ha motlakase.

Ha jwale re lebelletse kgolo ya nnete ya GDP ya phesente ya 1.9 ka 2022, papisong le phesente tse 2.1 ka Hlakola.

Moruo o lebelletse ho hola ka palohare ya phesente e le 1.6 nakong ya dilemo tse 3 tse latelang.

Boemo ba kgolo bo tlase haholo ho tshhetsa maikemisetso a rona a ntshetsopele. Ka tsela e nepahetseng, re lokela ho nka mehato ya ho beha moruo wa rona motjheng o phahameng wa kgolo.

Ho hodisa moruo o kenyelletsang bohle

Katamelo ya rona ya kgolo e itshetlehile ho moralo o hlakileng o tsitsitseng wa ntlha e kgolo ya moruo, o tshheditsweng ke ho kenngwa tshetsong ha diphetolo tsa moralo ho ntlafatsa tlhodisano, leano la indasteri ho ntlafatsa tlhahiso le mehato ya ho matlafatsa bokgoni ba naha.

Dikarolo tsa bohlokwa haholo tsa moralo wa rona wa ntlha e kgolo ya moruo ke sekgahla se tsitsitseng se ikamahanyang ha bobebe, infleishene e tlase ebile e tsitsitseng, le leano la ditjhelete le bolokehang.

Haesale ho entswe Bajete ka Hlakola, re potlakisitse ho kenngwa tshetsong ha diphetolo tsa moralo ho rarolla ditshitiso tse tlamang tsa kgolo ya moruo le ho tshhetsa matsete le ho thewa ha mesebetsi.

Sepikara, matla a kimollo ya phepelo ya motlakase e na le dipheho tse mpe moruong wa rona.

Re tsepamisa matsapa a rona ho diphetolo tse lekaleng la motlakase.

Diphetoho tse mmalwa tsa maano le melao tse ikemiseditseng ho theha mmaraka o matla o hlodisanang, di motjheng.

Tsena di kenyelletsa ho huhlwa ha bonyane tshetsong ya di laesense bakeng sa diprojeke tsa ho iphehla motlakase, moo teng mola wa pompo o hotseng ho fihla ho diprojeke tse 100, e leng se emelang mothamo o fetang 9000 MW.

Setshwantsho sa Molao wa Tokiso ya Molawana wa Motlakase se se se phethetswe. Se nehelana bakeng sa ho thewa ha phethiso e ikemetseng le opereitara ya mokgwatsamaiso, e tlang ho fetola ka ho phethahala lekala la motlakase.

Ho fokotsa ho tshepeleng ha Afrika Borwa ho khamphani e le nngwe feela e fanang ka ditshebeletso le ho lokolla matsete a poraevete a mangata a matjha a mothamo wa phehlo a tla ba le seabo se seholo tshireletsong ya matla ya nako e telele.

Sepikara, ho na le qaka lekaleng la rona la tsamaiso ya thepa.

Ho hloka bokgoni boemakepeng le ditereneng ho baka ditjeo tsa dibilione moruong mme ho boetse ho fokotsa boikitlaetso ba rona ba ho eketsa kgolo.

Re amohela ho feela ha seteraeke sa Transnet mme re sebetsa le boetapele ba Transnet le batho bohle ba amehang ho rarolla ka potlako diphephetso ka hara lekala lena.

Mehato e mmalwa e nkilwe ho etsa hore ho be le tlhodisano e ngata le bokgoni ka hara maemakepe le diterene.

Ntlo ya Seema ya Naha e fetisitse Setshwantsho sa Molao sa Molawana wa Moruo wa tsa Dipalangwang.

E tla etsa ho be le molaodi ya ikemetseng wa tsa dipalangwang ho kgothaletsa hore ho be le tlhodisano e ngata le ho kgontsha phihlello e laolwang ya marangrang.

Ho feta moo, dikopo bakeng sa ditlhaliso di ntshitswe bakeng sa phihlello ya motho wa boraro ho marangrang a diterene tsa dithoto le bohatammoho ba lekala la poraevete bakeng sa ditheminale tsa dikhontheinara tsa Durban Pier 2 le Ngqura.

Dikgokahanong, fantisi ya dikarolo tsa boleng bo phahameng sa maqhubu a bataletseng se phethetswe. Mohato o latelang ke ho phethela phallo ya dijithale ho lokolla maqhubu ana.

Letona la Dikgokahano le Ditheknoloji tsa Dijithale le tla bolela e se kgale letsatsi le letjha bakeng sa ho tingwa ha analoko.

Lekaleng la metsi, re fedisitse ho salla morao ha dilaesense tsa tshebediso ya metsi.

Mokgwatsamaiso wa ho ba le molaodi wa metsi ka tshebediso ya Setshwantsho sa Molao sa Naha sa Moralotho wa Disebediswa tsa Metsi le ona o motjheng.

Setheo se tla kgontsha tsamaiso e sebetsang ya moralotho wa metsi a mangata le ho nolofatsa matsete a lekala la poraevete.

Ho hlahlobiswa ha mokgwatsamaiso wa visa ya mosebetsi o phethetswe ka ho fuwa dikgothaletso tsa ho hohela boitsebelo le matsete.

Ditho tse Hlomphehang, diphetolo tsena ha se kakaretso ya lenanetsamaiso la rona la phetolo.

Tse ngata di lokela ebile di ka etswa ho lokolla mafolofolo a moruo wa rona. Se bohlokwa haholo ho sena ke tlhokeho ya naha e nang le bokgoni, le ntshetsopele.

Ho matlafatsa bokgoni ba naha

Sepikara, naha e matla ebile e kgona ke pehelo e tlamang bakeng sa kgolo.

Naha e ikarabella bakeng sa ho theha le ho tshehetsa tikoloho e kgontshang bakeng sa kgolo le matsete, e fana ka ditshebeletso tsa motheo, le ho kgothaletsa puso ya molao.

Ho etsa sena ka tsela e sebetsang, naha e lokela ho arabela ho ditlhoko tsa setjhaba, potlakisa, hlahlamanya le ho hokahanya bonamodi ka ho sebedisa diinstitjushene tse ikarabelang ebile di na le bokgoni.

Matsete a moralotheo bakeng sa ho kgontsha kgolo

Ho sebedisa matsete a tsitsitseng molemong wa rona ke karolo ya bohlokwa ya ho fihlella kgolo e bolokehang e kenyelletsang bohle. Ho tshehetsa tsosoloso ya moru, ho phahamisa bokgoni ba moru le ho theha mesebetsi.

Re bone popeho e akaretsang ya tjhelete e tsitsitseng e putlama ka palohare ya 4.4% selemo le selemo dipakeng tsa 2016 le 2020; ho tloha sehlohlolong sa R796 bilione ka 2015.

Ho putlama e bile ho batalletseng. Matsete a lekala la poraevete, a ikarabela bakeng sa palo ya pedi-bororong ya matsete a tsitsitseng, esitana le lekala la mmuso, bobedi a fokotsehile.

Re habile ho fetola ditlwaelo tsena ka ho rarolla dithibelo tsa matsete.

Lekaleng la poraevete, ho hloka botsitso ha maano, ditshitiso tsa manolo a ho etsa kgwebo esitana le ditjeo tse hodimo tsa ho etswa kgwebo ke ntho tseo ho buuwang ka tsona kgafetsa jwalo ka ditshitiso tsa bohlokwa haholo tsa matsete.

Moralo wa rona o hlakileng ebile o tsitsitseng wa ntlha e kgolo ya moruo, tswelopele ka diphetolo tsa moralo, le ho tshehetsa dintho tse kgontshang kgolo di tla thusa haholo ka ho tlosa dithibelo tsa matsete.

Di tla boela di matlafatsa boitshepo le ho theha tikoloho e kgontshang bakeng sa lekala la poraevete ho tsetela.

Mabapi le matsete a lekala la mmuso, Dikgwebo tsa Mmuso di na le seabo sa bohlokwa seo di lokelang ho se bapala phanong ya thepa le ditshebeletso tsa bohlokwa tsa moruo ka hara moruo.

Ho rarolla ditshitiso tsa lehlakore la phepele haholoholo makala a matla le dipalangwang a bohlokwa ho tshehetsa kgolo ya moruo e phahameng ebile e bolokehang.

Mabapi le mmuso wa kakaretso, re eketsa dikabo tsa dibajete tsa moralotheo ho lokisa kgoholeho ya moedi wa motheo.

Bakeng sa nako e bohareng, tshebediso ya tjhelete ya mmuso e kopontsweng ya ho aha moralotheo wa meaho e metjha le ho ntlafatsa e seng e le teng e tla eketseha ho tloha ho R66.7 bilione ka 2022/23 ho isa ho R112.5 bilione ka 2025/26. Tsena di kenyelletsa ditsela, marokgo, mekgwatshebetso ya sekgotho le meeho ya setjhaba.

Sena se etsa tshebediso ya tjhelete ho leruo la thepa e nang le tjhelete ke ntlha holang ka potlako ka ho fetisisa ka tlhopho ya moruo.

Ka ho phethahatsa matsete a lekala la mmuso, re tla hohela matsete a poraevete, ntlafatsa phano ya tshebeletso ya setjhaba le ho rarolla ho salla morao; ka hore, ho kgantsha sedikadikwe la maitshwaro a matle la matsete a phahameng, kgolo le bokgoni ba khiri.

Re boetse re itlamme ho ntlafatsa bokgoni ba naha, ho ralwa ha diprojeke le boitlhophiso, ditlwaelo tsa phumano, le tsamaiso ya dikonteraka.

Sena se tla rarolla ho sebediswa ho tlase ha tjelete ho feta e abilweng ho atileng ha dibajete tsa moralotheo tse abetsweng ditjelete, ntlafatsa boleng bakeng sa tjelete le bokgoni ba ho phethahatsa ditabatabelo tsa matsete a rona.

Pebofatso le boitlwaetso ba ho fetoha a tlelaemete

Sepikara, ho fetoha ha tlelaemete ho fetola sebopelo sa lefatshe leo re phelang ho lona, ho kenyelletsa boemo ba moruo wa rona.

E baka dikotsi tsa mmele/tse tshwarehang ho batho ba rona, moralotheo, tikoloho le tlhahiso ho kenyelletsa thepa ya bohlokwa e jwalo ka dijo.

Karabelo ya lefatshe ka bophara ho tlelaemete e tlamehaho hokahangwa.

Bakeng sa karolo ya rona, re phethela ditherisano ka dikano tsa Sehlopha sa Matjhaba sa Mahatammoho bakeng sa Phetoho e Nang le Toka ya Matla.

Ho feta moo, merero wa matsete o tshehetsang phetoho ya rona ya matla o ile wa ananelwa nakwana e sa tswa feta ke Kabinete.

Re tla nka mehato yohle e hlokalang ho netefatsa hore phetoho ya rona e ya nang le toka.

PONO YA DITJHELETE

Sepikara, ha ditjelete tsa mmuso di imetse ke sekoloto mme ho thata haholo ho fihlella maikemisetso a rona a ntshetsopele.

Mmuso wa Afrika Borwa ha e sa le o ntse o teka ditjelete tse nang le dikgaello tse hodimo haholo bakeng sa dilemo tse 15.

Ka lebaka la sena, sekoloto sa mmuso se lebelletswe ho feta R4.7 tirilione selemong sa ditjelete sa jwale, papisong le R627 bilione ka 2008/09.

Sekoloto sena se ba le ditjeo tsa tshebeletso ya se tse tlang ho ba le palohare ya R355.2 bilione ka selemo nakong ya moralo ditjeo wa nako e bohareng.

Jwalo ka ha ho se ho hlalositswe, moruo wa lefatshe ka bophara o a fokotseng, infleishene e ya eketseha, mme dimmaraka tsa ditjelete di ka fetoha ha ngata.

Sepheho ke hore ditjeo tsa tshebeletso ya sekoloto di lekanyeditswe ka hodimo ho R5.9 bilione ho feta ka moo re neng re nahanne ka teng ka nako ya bajete ya Hlakola.

Ho feta moo, kgonahalo ya tokiso e kgolo ya theko dimarakeng tsa ditjelete ke kotsi e kgolo.

Sena se tla ama makeno a ditjhelete ho ya pele.

Ke ka lebaka lena hore lewa la nako e bohareng le hlokang ho boloka katamelo e hlokolotsi ho leano la ditjhelete.

Re hloka ho fokotsa boima ba rona ba sekoloto le ditjeo tsa tshebeletso ya sekoloto ka ho fokotsa dikgaello tsa rona tsa selemo le selemo. Sena se tla tsitsisa ditjhelete tsa mmuso le ho fokotsa dikotsi tsa ditjhelete.

Ditho tse Hlomphehang, re ba le tswelopele mabapi le sena. Kgaello e kopantsweng ya ditjhelete ya phesente tse 4.9 ya GDP e lebelletswe ka 2022/23.

Yona e tla fokotseha ho ba phesente tse 3.2 tsa GDP ka 2025/26. Masalla a motheo a ditjhelete e kana ka 0.7% ya GDP a tla fihlellwa ka 2023/24. Sena ke selemo se le seng pele ho nako e lebellwetsweng ya 2021 MTBPS.

Re boetse ha jwale re lebelletse sekoloto sa mmuso se arakaretsang ho tsitsa ha se fihla ho phesente tse 71.4 tsa GDP ka 2022/23 — dilemo tse pedi pele ho nako, ebile e le boemong bo batlang bo le tlase, ho feta Tlhahlobong ya Bajete ya 2022 e neng e lebelletswe.

Hara tse ding tsa dintho, sena se bolela hore re hlahisa hore ho se be le diphokotso tsa bajete tse kenngwa tshebetsong Bajeteng ya 2023. Hantlente, tshebediso e kopantsweng ya tjhelete ya mmuso e tla feta R2.2 tirilione selemong sena mme e tla eketseha ho ba R2.5 tirilione ka 2025/26.

Ha re sheba lekeno, ho tloha ka Bajete ya 2022, pokello ya lekeno e fetile ditekanyetso, le tekanyetso e akaretsang ya lekgetho bakeng sa 2022/23 e ekeditswe, ka R83.5 bilione, ho ba R1.68 tirilione.

Tekanyetso e phahameng haholo ke ka lebaka la ntlafatso ya dipokello, ka dikamohelo tse matla ho tswa makaleng a ditjhelete le tlhahiso.

Ditekanyetso tsa pokello ya lekeno le neng le lebelletswe le bile betere ho feta ka moo le neng le lebelletswe, ho kenyelletsa le nako e bohareng, le dumelletse mmuso ho fokotsa kgaello le ho bebofatsa dikotsi tse leng teng le tse ntjha.

Ka ho lekana, e re dumella ho busetsa hanyane hanyane dibajete tsa motheo tsa mafapha tse leng bohlokwa haholo ho phano ya ditshebeletso, ntle le ho etsa boitlamo bo sa rekeheng ba moshwelella.

Karolo ya lekeno le hodimo ho feta ka moo ho neng ho lebelletswe e tla sebediswa bakeng sa tse latelang:

- Ho fokotsa kgaello selemong sa jwale sa ditjhelete le nakong ya MTEF;
- Ho etsa ditlatsetso bakeng sa diprojeke tsa moralotheo le ditshebeletso tsa

bohlokwa tsa setjhaba tse jwalo ka thuto, bophelo bo botle, le sepolesa;

- Ho rarolla dikotsi tsa ditjhelete tse ileng tsa suptjwa nakong e fetileng ka Hlakola. Tsena di kenyelletsa ditjeo tse hodimo ho feta ka moo ho neng ho lebelletswe tsa tshebeletso ya sekoloto, tjhelete e lefang meputso ya basebetsi ba mmuso, le ho phethahala ha dikotsi tsa ditjhelete ho tswa ho tse ding tsa dikhamphani tsa mmuso.

Ha ho etsahala hore dife kapa dife tsa dikotsi tsa ditjhelete di etsahale, sena se ka ama boemo ba ditjhelete ha mpe le boikitlaetso ba mmuso ho tsitsisa ditjhelete tsa mmuso.

Ditokiso tsa tshebediso ya tjhelete tsa hara selemo

Sepikara, re aba tlatsetso ya tjhelete e kana ka R13 bilione ditokisong tsa tshebediso ya tjhelete bakeng sa selemo sa ditjhelete sa 2022/23 Setshwantsho sa Molao wa Ditokiso tsa Dikabo.

Tokiso e kgolo ka ho fetisisa — R6.3 bilione, kapa phesente tse 49 tse ka kakaretso — e abetswe kimollo ya dikoduwa, haholoholo morwallo wa Mmesa dikarolong tse mmalwa tsa naha ena.

Ditokiso tse ding ka hara Ditokiso tsa Kabo di kenyelletsa:

- R389 milione bakeng sa marokgo a mahaeng a 24 ka tshebediso ya lenaneo la Marokgo a Mahaeng Welisizwe;
- R500 milione le yona e behelletswe ka thoko ho qala projeke ya ho fetolela ho dijithale Ditaba tsa Selehae, e tlang ho hira batho ba batjha ba 10 000 nakong ya dilemo tse 3.
- R118 milione ho sebetsana le ditjeo tsa ho beha sebakeng se seng nakwana le ho hlophisa bakeng sa ho aha botjha Palamente.

Ditho tse Hlomphehang, nakong ya ya selemo sena sa ditjhelete, ditherisano tsa meputso di nkile sebaka mane Lekgotleng le Hokahanyang Ditherisano tsa Meputso tsa Tshebeletso ya Setjhaba. Ka la 30 Phato 2022 mmuso o ile wa fana ka nyehelo ya ho qetela e neng e tswa ho mokgwatsamaiso wa bonamodi. Nyehelo ena e kenyelletsa tse latelang:

- Ho tswela pele ha tshehetso ya tjhelete e sa hulweng tjhelete ye penshene bakeng sa selemo sena sa ditjhelete. Sena se bolela palohare ya R1 000 mosebetsi ka mong ka kgwedi ho fihlela ka Hlakubele 2023.
- Kekeletso ya mokgolo o hulwang penshene e kana ka 3% bakeng sa basebeletsi ba mmuso.

Sepikara, nyehelo e tafole e moleng wa ditjhelete le basebeletsi ba mmuso. Ho e kenngwa tshebetsong ha ho nyenyefatse mokgwatsamaiso wa ditherisano tsa meputso wa kopanelo. Re dumela hore mokgwatsamaiso wa bonamodi o thusitse batho bohle ba amehang ho fihla mona moo re leng teng. Ke ka hona, ditekanyetso tse tshebediso ya tjhelete tse re di tekang kajeno di kenyelletsang tjhelete ena.

Nyehelo e tla kenngwa tshebetsong ka tshebediso ya mokgwatsamaiso wa ho lefa, mme e lefe ho

tloha ka kgwedi ya Mmesa 2022.

Moralo wa Ditjeo

Ditho tse Hlomphehang, bajete ya rona nakong ya dilemo tse tharo tse lateng e tsepamisa maikutlo ho busetseng phano ya ditshebeletso le ho thea motheo bakeng sa kgolo e hodimo.

Diphetho tsa nako e bohareng tsa merero ya tshebediso ya tjehelele di susumetswa haholo ke geto ya mmuso ya ho eketsa krante ya COVID-19 ya Kimollo ya ho Tsieleha ha Setjhaba ka nako ya selemo, ho fihlela ka la 31 Hlakubele 2024.

Moralo wa ditjehelele o boetse o kenyelletsa thuso ya ditjehelele bakeng sa ditjeo tse akaretsang tsa dinyollo tsa meputso tsa basebetsi ba mmuso bakeng sa 2022/23, esitana le bakeng sa polokeho le tshireletso, matsete a moralotheo le phano ya ditshebeletso.

Krante ya SRD e ile ya tsebiswa ka Motsheanong 2020 jwalo ka mohato wa nakwana ho arabela ditlhokong tsa ba fokolang haholo ba neng ba anngwe ke mehato ya thibelo ya metsamao. E ekelleditswe nako makgetlo a mmalwa ho tloha mohlong oo.

Dipuisano mabapi le bokamoso ba krante ena di tswela pele mme di kenyeletsa boinehelo bo thata haholo le diqeto tsa ditjehelele.

Ho sa natse pehelo e entsweng bajeteng ena, ke batla ho boela ke phetha hore katoloso efe kapa efe ya moshwelella kapa ho nkelwa sebaka ho tla hloka dikeketseho tsa moshwelella makenong, diphekotsong tsa ho sebediswa ha tjehelele dibakeng tse ding, kapa bobedi ba tsona.

Sepikara, sena ke se bolelwang ka boinehelo: ho lekanya tlhoko ya ho rarolla ntho ya bohlokwa e le nngwe ho na le e nngwe.

Ka kakaretso, tshebediso ya tjehelele ya mmuso e kopantsweng e lekanyeditswe ho eketseha ho tloha ho R2.21 tirilione ka 2022/23 ho ya ho 2.28 tirilione ka 2025/26 ka sekgahla sa kgolo ya palohare ya phesente tse 4.

Moputso wa setjhaba, o akaretsang R3.56 tirilione nakong ya dilemo tse tharo tse latelang, kapa phesente tse 59.2 tsa tshebediso ya tjehelele e kopantsweng e se nang tswala, e tla nka karolo e kgolo ka ho fetisisa ya bajete ho tshehetsa malapa a futsanehileng le a fokolang ka ho fetisisa ka hara setjhaba sa heso.

Dikabo tse kgolo ka ho fetisisa di lebisitswe makaleng a thuto, bophelo bo botle le ntshetsopele ya setjhaba.

Ho feta moo, nakong ya dilemo tse tharo tse latelang, dikeketseho tsa tshebediso ya tjehelele di tla potlakiswa ho ntlafatsa matsete a moralotheo le ho ntlafatsa dibajete bakeng sa polokeho, tshireletso le ho lwantsa bobodu.

Ka kakaretso, tshebediso ya tjehelele e kopantsweng ya diprojeke tsa mmuso e tla eketseha, ho

tloha ho R95.1 bilione ka 2022/23 ho ya ho R145.4 bilione ka 2025/26. Sena ha se kenyeletse tshebediso ya tjehelele ho dikgwebo tsa mmuso.

Re sebetsa mmoho le Balaodi ba ntlo ba Palamente ho kgutlisa le ho aha botjha Palamente ya rona. Bakeng sa nako e bohareng ya moralo wa ditjeo, re fane ka tjehelele e kana ka R 2 bilione bakeng sa ho aha botjha Palamente ya rona

Ho Arolwa ha Matlole le Diphetoho tsa Thuso ya Ditjhelele Mmusong wa Selehae

Sepikara, selemong se tlang, re tlo sebetsa le diprovense le bomasepala ho etsa tswelopele e nang le moelelo ho fihlella maikemisetso a rona a ntshetsopele.

Bomasepala ba aha maemo a ho phela a batho ba rona. Di netefatsa hore batho ba na le phihlello ya metsi a hlwekileng a nowang, matla, matlo le dikgwerekgwere.

Le ha ho le jwalo bomasepala ba mmalwa ba putlame, ba na le mathata a ditjhelele kapa a boetapele, e leng se iponahatsang ho ka ho hloka bokgoni ba kakaretso ba ho fana ka ditshebeletso.

Ka mora ho hlahlobiswa ha ho fumanwa ha mathata ya mokgwatsamaiso wa kaho ya mothamo wa mmuso wa selehae, Lefapha la Matlotlo a Naha le hokahanya batho ba amehang ba bohlokwa haholo ho kenyelletsa Lefapha la Mmuso wa

Kopanelo, SALGA le diprovense ho raleng mekgwatshebetso ya kaho ya mothamo o lebisang ho katamelo e nyalantsweng-e itshetlehileng ho ditlamorao.

Nakong ya dilemo tse latelang tse tharo, re hlahisa ho aba phesente tse 48.4 e fumanehang ya tshebediso ya tjehelele e se nang tswala ya mafapha a naha, phesente tse 41.4 ho diprovense le phesente tse 10.1 ho mmuso wa selehae.

Sena se tla dumella diprovense ho tshehetsa ditshebeletso tsa thuto ya motheo le tsa bophelo bo botle, ditsela, matlo, ntshetsopele ya setjhaba, le temothuo.

Re boetse re aba ditjhelele tsa tlatsetso ho mmuso wa selehae ho tshehetsa phano ya ditshebeletso tsa motheo tse sa lefelloweng ho malapa a futsanehileng, ho lekodisitswe ditjeo tse nyolohang tsa ditshebeletso tsa motheo tse sa lefelloweng, esitana le motlakase o rekwang ka bongata le ditjeo tsa metsi.

Tlhahlobiso ya Bajete ya 2023 e tla fana ka dintlha ka botlalo mabapi le boikitlaetso bona.

Ho Rarolla Dikotsi tse tswang ho Dikgwebo tsa Mmuso

Sepikara, tse ding tsa dikhamphani tsa mmuso ke dikarolo tsa bohlokwa tsa mosebetsi wa moruo, haholoholo dipalangwang, enjinereng le matla.

Dikhamphani tsena di lokela ho hore di kgone ho ikemela ka botsona mme di tlameha ho ba le seabo

kgolong ya moruo.

Ka bomadimabe, re tobana le boemo boo ho bona bofokodi ba ditjhelete bo bakilweng dilemong tse fetileng ke boetapele bo sa lokang le bobodu e sa ntseng e le ntho tse tla rarollwang.

Ho feta moo, ha diketsahalo tse sa qobeheng tse jwalo ka merwallo ya morao tjena di senya moralotheo le thepa, di beha moruo ohle kotsing.

Mothating oo, marangrang a ditsela a tlameha ho sebetsa, maemakepe a tlameha ho sebetsa mme diprojeke tsa bohlokwa tsa setekgeniki ha di a lokela ho kginwa.

Jwale, ka ha ditatemente tsa thepa, dikoloto le ditjhelete di kgutliswa mme ba ileng ba utswuwa nakong ya merusu le ho sebediswa hampe jwale ba tla etswa hore ba ikarabelle, ho kenyelletsa le ka tshebediso ya mokgwatsamaiso wa toka ya ditlolo tsa molao, ha re na kgetho tse ngata ntle feela le ho nka mehato ho boloka ditshebeletso tsena tsa bohlokwa haholo di sebetsa.

Re hlahisa hore re sebedise makeno a hodimo ho feta ka moo ho neng o lebelletswe selemo sa jwale ho fokotsa dikotsi tswa ho diSOE tse itseng.

Disebediswa tsena di keke tsa sebedisetswa ho thusa ka ditjhelete dikeketseho tsa mola wa motheo ka ha sena se etswa hang feela. Ka ho di sebedisa ka tsela ena ho keke feela ha atolosa dikgaello tsa ditjhelete papisong le merero ya rona e seng e le teng ya nako e bohareng.

Tshehetso ya ditjhelete ho diSOE e lemoha bokgoni ba tsona ba ho ba le seabo ho dikgonahalo tsa kgolo tsa nako e telele.

Ke ka hona re tekang Setshwantsho sa Molao se Ikgethang sa Kabo ho fana ka thuso ya ditjhelete ya tlatsetso ho Denel, Transnet le SANRAL. Dikabo tsena di tla dumella dikgwebo tsena ho lokisa dimotlolo tsa tsona tsa kgwebo le ho kgutlisa maemo a ditjhelete a matle a nako e telele.

Tshehetso ya ditjhelete ho dikhamphani tsa mmuso e sa le phephetso e matla ka lebaka la dintho tsa bohlokwa tse ngata tse phephetsanang esitana le disebediswa tse sa lekanang. Ho thusa diSOE ka ditjhelete ha jwale ho tla tla le dipehelo tse thata tsa pele le tsa morao. Dipehelo tsa pele di bolela hore diSOE di tla hloka ho ikobela molao wa dipehelo tsena pele di ka amohela tshehetso ya mmuso, e seng ka morao ho moo.

Ho sa ikobela molao molao wa dipehelo , ho bolela hore ha ho thuso ya ditjhelete.

Transnet e abetswe R2.9 bilione ho netefatsa ho kgutlela ha diterene tse neng di se di sa sebetse. Ena e tla tlatlelletswa ka R2.9 bilione ho tswa ho ditokiso tsa tshebediso ya tjhelete ho sebetsana le tshenyo ya merwallo e ammeng ditshebetso tsa Ethekwini.

Denel e abetswe R3.4 bilione ho tshehetsa tswelopele ya nakwana e sa tswa feta e entsweng ho tsitsisa kgwebo ena.

Kabo ena e tla tlatlelletswa ka R1.8 bilione ka ho rekisa thepa e seng ya motheo mme se tla lokolla boka ya diodara e tlangngweng ya R12 bilione e emetseng ho kenngwa tshebetsong.

SANRAL

Ditho tse hlomphehang, tlhokeho ya botsitso e aparetseng Projeke ya ho Ntlafatsa Mebila e Lokolohileng Gauteng e tswela pele ho ba le kgahlamelo e mpe e kgolo bakeng sa kaho ditsela ka hara naha.

Re hloka ho hahamella pele re tlohe dingangisanong tsa dilemo tse fetileng le ho fumana ditharollo phephetsong ena.

Ho rarolla qaka ya thuso ya ditjhelete mmuso wa provense ya Gauteng o dumetse ho ba le seabo sa phesente tse 30 tsa ho lefa sekoloto sa SANRAL le boitlamo ba tswala, ha kwana mmuso wa naha o tla lefa phesente tse 70.

Gauteng e tla boela e lefa ditjeo tsa ho hlokomela ditsela tsa dikhilomitha tse 201 le makopanelo a ditsela mme matsete afe kapa afe a tlatsetso a ditsela a tla lefella ka moralotheo wa ilektroniki o seng o le teng wa ho lefella ditsela kapa dibaka tse ntjha moo ho lefellwang dikoloi mebileng, kapa mohlodi ofe kapa ofe wa lekeno o leng sebakeng sa ona sa boikarabelo.

Mmuso o hlalisa ho etsa kabo ya pele ya R23.7 bilione ho tswa ditjheleteng tsa na, e leng tjhelete e tlang ho ntshwa tlasa dipehelo tse yang ka molao.

ESKOM

Ha re shebana le Eskom. Bonyane nako ya dilemo tse leshome, re sebedisitse dibilione tsa diranta ho tshehetsa Eskom, ho bile feela le ntlafalo e nyane ya ho tshepahala ha phephelo ya motlakase kapa maemo a matle a ditjhelete a khamphani ena.

Ho netefatsa maemo a ditjhelete a matle a nako e telele a Eskom, mmuso o tla nka boikarabelo ba karolo e kgolo ya sekoloto tsa dibilione tse R400 tsa khamphani ena.

Ha kwana kgetho ya disebediswa tsa sekoloto tse amanang le mokgwa wa ho kenya tshebetsong kimollo o sa ntse o tla kgethwa, khwanthamo e lebelletswe ho ba dipakeng tsa nngwe-bororong le pedi-bororong ba sekoloto sa jwale sa Eskom.

Ho nka boikarabelo ba sekoloto, hang ha ho phethetswe, mmoho le diphetolo tse ding ho tla netefatsa hore Eskom e bolokehile ho tsa ditjhelete

Lenaneo lena le tla dumella Eskom ho tsepamisa maikutlo ho tshebetso ya polante le matsete a ditjhelete le ho netefatsa hore ha e sa itshetleha ho dithuso tsa ditjhelete tse tswang mmusong.

Sa bohlokwa, lenaneo le kenyelletsa maemo a yang ka molao a hloka halang a Eskom le batho ba amehang pele ho le nakong ya ho fetisetswa ha sekoloto.

Maemo ana a tla rarolla diphephetso tsa moralo ka ho tsamaisa ditjeo tsa yona, ho rarolla ditjhelete tse salletseng morao tsa bomasepala le malapa tse kolotwang khamphani ena, le ho fana ka tlhakisetsa e batsi le ponaletso ya ho bewa ha ditheko.

Ho feta moo, maemo a tla laolwa ke Matlotlo le etelletswe pele tlhahlobo ya tshebetso ya Eskom, ka ho ikgetha tshebetso ya dibaka tsa yona tsa phehlo ya motlakase.

Dintlha ka botlalo tsa lenaneo di tla phethelwa ka mora ditherisano le batho bohle ba amehang le baadimi mme le tla phatlalatswa Bajeteng ya 2023.

Ho kgemisa theko ya ditshebeletso le nako

Sepikara, re sebetsa ka thata ho matlafatsa mokgwatsamaiso wa rona wa phumano le wa boikarabelo ba ditjhelete.

Re boetse re ananela ditlwaelo tse batsi phumanong ya thepa le ditshebeletso, ho kenyelletsa maemo a phahameng ka ho fetisisa a ponaletso mokgwatsamaisong wa ho thendara.

Ho kgemiswa le dinako ho jwalo ho ikemiseditse ho nolofatsa le ho potlakisa mokgwatsamaiso ona bakeng sa diprojeke tsa setjhaba tsa moralotheo, ha kwana ho fokotsa kgonahalo ya utswa le bobodu.

Re lebelletse diphetoho tse pedi ho tsamaiso ya puso ya phumano:

- Re lebelletse ho tsebisa Setshwantsho sa Molao sa Phumano ya Setjhaba - se tlang ho ntlafatsa ponaletso, seriti le ho kgothaletsa tshebediso ya theknoloji bakeng sa bokgoni le ho sebetsa phumanong ya setjhaba - ho Palamente ka Hlakubele 2023.
- Melawana e metjha ya Phumano ya Boikgethelo wa 2022, o nkelang sebaka Melawana eo ha jwale e seng molaong ya 2017, e tla phatlalatswa ka Pudungwana 2022 hore e kene tshebetsong ho tloha ka la 16 Pherekong 2023. Melawana e matlafatsa makala a mmuso ka tumello ya ho etsa qeto ka maano a tsona a phumano ka hara Molao wa Moralo wa Leano la Phumano wa Boikgethelo

Ho lwantsha ditlolo tsa molao le bobodu

Pejana bekeng ena, Mopresidente Ramaphosa o tsebahaditse karabelo ya Mmuso ho dikgothaletso tsa Khomishene ya Dipatlisiso ya ho Hapuwa ha Mmuso.

O tlamme mmuso ho "kgaolo e ntjha ya ntwala ya rona ya boitseko kgahlano le bobodu, ho ntshetsa pele ho ntjhafatswa ha setjhaba sa heso."

O lemohile tlhokeho bakeng sa hore naha e be le "boitshwaro le ho se be le bobodu ka ha e sebeletsa ditlhoko le ditabatabelo tsa batho."

Jwalo ka ha ho lemohilwe ke Khomishene, ho kgontsha phano ya ditshebeletso re lokela ho sireletsa bahlanka ba ikarabellang le bolaodi bo tshepahalang ba etsang diqeto ka botshepehi kgahlano le botjhotjhisi ba ditlolo tsa molao esitana le mehato ya semolao.

Mabapi le sena, re tla matlafatsa ya bohlahlobi ba dibuka le mekgwatshebetso ya taolo e

thibelang, ho kgontsha batsamaisi ho tsamaisa, ha ba ntse ba kenya metjha ya tshebetso e tlang ho etsa hore ba ikarabele.

Khomishene ya Dipatlisiso ya ho Hapuwa ha Mmuso e entse dikgothaletso tse ikemiseditseng ho matlafatsa metjha ya tshebetso ya diinstitjushene, tsamaiso ya puso le ho ikarabelang.

Jwalo ka ha ho entswe le Bain, re tla tswela pele ho nka mehato ya kotlo ya tsamaiso kgahlano le dikhamphani le batho ba ileng ba nolofatsa diketso tsa bobodu phumano e nang le diphoso.

Sepikara, ditlolo tsa molao ke taba ya polokeho, moruo esitana le ya setjhaba. Tikoloho e bolokehileng e bohlokwa bakeng sa ho ba le seabo ho sethahetseng moruong le bophelong ba setjhaba. Sena se etsa ho lwantsha ditlolo tsa molao pilara ya bohlokwa haholo ya ho ntlafatsa kgolo ya moruo.

Maafrika Borwa a mangata a phela a tshohile mahaeng a bona, dibakeng tsa bona tsa mosebetsi le dibakeng tsa boikgathollo.

Ho arabeleng, re aba disebediswa tsa tlatsetso ho mabotho a rona a tshireletso ho isa ntwala ho batho ba tshosetsang kgotso jwalo ka setjhaba.

Re tla tshehetsa sepolesa ho thaottha dikonstabile tsa tlatsetso tse 15 000 nakong ya dilemo tse 3 tse latelang.

Ho qoba ho kenngwa lenaneng le leputswa ke lebotho la tshebetso la mesebetsi ya ditjhelete.

Ditho tse Hlomphehang, re etsa tsohle tse hlokehang ho thibela ho kenngwa lenaneng le leputswa ke Lebotho la Tshebetso la Mesebetsi ya Ditjhelete; setheo sa matjhaba se behang maemo se lekolang ho ikobela molao wa lefatshe ka bophara wa melao e kgahlano le tlhatsuo ya tjhelete.

Re se re tekile ditshwantsho tsa molao tse pedi mona Palamenteng, tse ikemiseditseng ho rarolla bofokodi moralo wa ketso ya molao.

Ditshwantsho tsa Molao di lebelletswe ho fetiswa ha selemo sena se fela.

Sena e tla ba mohato wa bohlokwa o mabapi le ho fihlella dikgothaletso tse 40 tse entsweng ke Lebotho la Tshebetso la Mesebetsi ya Ditjhelete.

Re se re kenya tshebetsong melao e kgahlano le tlhatsuo ya tjhelete le bobodu ka tsela e sebetsang.

Ho tsetela ho aheng bokgoni ba diinstitjushene tsa rona tse laolang le tsa qobello ho se bo na le diphetho tse thabisang. Tsena di kenyelletsa:

- Bolaodi bo Batlisisang ba Bolaodi ba Naha ba Botjhotjhisi bo ngodisitse dinyewe tse 26, bo phatlaladitse dipatlisiso tse 89 le baqosuwa ba 165 ba hlahile ka pela lekgotla la

dinyewe bakeng sa ditlolo tsa molao tse nahanelwang tse amanang le ho hapuwa ha mmuso.

- Yuniti e Hapang Thepa le kginne kapa le fumane mangolo a kgota a bolokang a nang le boleng ba R12.9 bilione, le ho kgutlisa kakaretso e kana ka R2.9 bilione ho ditheo tse amehileng;
- SIU e hlalamisitse dinyewe tse nne Lekgotleng le Phahameng mabapi le dikonteraka tsa boleng ba R62.1 bilione; le
- Dipatlisiso tsa SARS tse hlahileng ho tswa diphumanong tsa Khomishene ena le bopaki bo bakileng ho dipokello tsa tjehelete e kana ka R4.8 bilione ya lekgetho le sa lefellowang. SARS ha jwale e sebetsana le diprojeke tse 18 tse kenyeletsang dinyewe tse 222. Dinyewe tse 11 tsa tsona ke dikgothaletso tseo e leng tsa SARS ka ho kgetheha ho sebetsana le tsona mme tse 8 di se di phethetswe mme tse ding di tlasa dipatlisiso.

MTBPS ena ya 2022 e hlahisa hore ho be le disebediswa tse ding tsa tlatsetso ho dibajete tsa Bolaodi ba Naha ba Botjhotjhisi, Yuniti e Ikgethang ya Dipatlisiso, Setsi sa Mahlale a Ditjehelete le Tshebeletso ya Lekgetho ya Afrika Borwa, ho boela e ntlafatsa bokgoni ba naha ba ho batlisisa le ho tjhotjhisa ditlolo tsa molao tse kopakopaneng tsa ditjehelete.

Ho feta moo, Mmuso o tla boela o phatlalatsa lewa la tekolo ya dikotsi la naha le lekotsweng botjha le mabapi le kgahlano le tlhatsuo ya tjehelete le ho thusa boferekanyi ka ditjehelete.

PHETHELO

Sepikara, e ke ke phethele ka ho phetha seo ke se buileng maqalong: maikemisetso a rona a demokerasi a tla fuwa bophelo le ho bolokwa ke moruo o holang ebile o kenyelletsang bohle.

Re ka se iphapanye kamano e dipakeng tsa demokerasi le moruo, le kamano e dipakeng tsa dipolotiki le ho sa lekane.

Re lehlohonolo la ho ba le moralo wa semolao le maano, o tsheheditsweng ke pono ya sepolotiki, e re dumella ho fetola maemo a moruo a batho ba rona le ho phethahatsa tshepiso ya demokerasi.

MTBPS e re hopotsa ka tlhokeho e potlakileng ya ho latela phetolo ya moruo ka tsela e tsitsitseng, re na le tokoloho ya batho ba rona mohopolong.

Ha re a lokela ho nka ha nyane kgokahanyo eo Mopresidente wa Mehlang Nelson Mandela le baetapele ba bang ba bangata ba tlileng ka mora hae, eo ba e entseng dipakeng tsa moruo o atlehang, le setjhaba se lokileng ebile se na le toka. Thapo ya kgauta e fetang ho Molao wa motheo wa rona le Setatements Leano la Bajete sa Nako e Bohareng. Re lokela ho dula re shebile maikemisetso ana le ketso ya ho tshehetsa eo e e kenyelletsa ha re etsa mosebetsi wa rona.

Sepikara, ke leboha Mopresidente le Motlatsaporesidente bakeng sa tshehetso le boetapele ba bona. Ke leboha Motlatsaletona la Ditjhelete, sehlopha sa Lefapha la Matlotlo a Naha, se etelletsweng pele ke Molaodi-Kakaretso ya Tshwereng Mokobobo.

Diteboho tsa ka tsa nnete ke di lebisa ho Khomishenara ya Tshebeletso ya Lekgetho ya Afrika Borwa, Mmusisi wa Banka ya Risefe ya Afrika Borwa.

E ke boele ke lebohe basebetsimmoho ba ka Komiting ya Matona ya Bajete le Lekgotla la Bajete ba arolelaneng morwalo wa diqeto tse boima tse ileng tsa lokela ho etswa. Ka ho tshwana, Dikomiti tsa Palamente tsa Ditjhelete le Dikabo, ke leboha e le ka nnete.

Ya ho qetela, ke leboha Moafrika Borwa o mong le mong. Re sebetsa ka mohao wa lona. Ke a le leboha.